

Logori i nakon rata: progon Folksdojčera

U radu autor donosi prikaz radionice o progonu Folksdojčera potkraj i neposredno nakon rata. Radionica je namijenjena učenicima 4. razreda gimnazije. U prilogima se nalaze i potrebni materijali za izvođenje radionice.

Uvod

Radionica *Logori i nakon rata: progon Folksdojčera* namijenjena je učenicima 4. razreda gimnazije. Predviđeno trajanja radionice je jedan školski sat, kako bi se mogla uklopiti u redoviti dnevni školski raspored. Ova radionica je prvobitno planirana za 15-tak sudionika, no može se prilagoditi i za skupinu do 30 sudionika. S obzirom na obilje materijala, svjedočanstva se prema potrebi mogu podijeliti tako da se na pojedinačne kartice stave samo oni dijelovi osobnih svjedočanstava koji govore npr. o životu Folksdojčera u vrijeme rata, o deportaciji u logore, uvjetima života u logorima, o pokušajima repatrijacije, o puštanju iz logora i slično. Iako su ovdje predviđene tri grupe, i njihov broj bi se mogao prilagoditi uvjetima rada u radionici (npr. broju sudionika, raspoloživom vremenu).

Radionica je održana dvaput za nastavnike povijesti. Sudionici su se suglasili da je prikladna za rad s učenicima 4. razreda gimnazije. Pored pohvala, na radionicama se pojavilo i nekoliko izvrsnih prijedloga i komentara. Radionica obiluje tekstualnim materijalom, no svakim dodatnim skraćivanjem materijala izostavili bi se bitni detalji za stvaranje cjelovitije slike o progonima Folksdojčera. Kada bi se npr. dokument komisije Ministarstava unutrašnjih poslova Federalne Države Hrvatske o repatrijaciji Folksdojčera skratio, izgubio bi se neprocjenjivi dio dokumenta koji govori o razlozima progona Nijemaca ili dio bez kojeg bi netko stekao dojam da su baš svi Nijemci i članovi njihovih obitelji bili protjerivani. Bez obzira na količinu materijala, oni se mogu proučiti u kratkom vremenu, pogotovo ako se sudionici unutar grupe dobro organiziraju i međusobno komuniciraju. Razmjenom informacija dobiva se na dinamičnosti rada unutar grupe te potiče sudjelovanje svih sudionika i ostvarivanje svih postavljenih ciljeva i zadataka radionice.

Cilj i zadaci radionice

Cilj radionice:

Upoznati sudionike s počecima nove Jugoslavije i stradanjem Nijemaca neposredno potkraj i nakon rata.

Zadaci radionice:

- Sudionici usvajaju nova znanja o prvim godinama postojanja nove Jugoslavije kada se svim građanima, narodima i narodnostima obećavalo nacionalno i socijalno oslobođenje, te istovremeno sa stradanjem 200.000 Nijemaca potkraj i neposredno nakon rata.
- Radom na izvorima razvijaju kritičko mišljenje te upoznaju intervju kao istraživačku metodu.
- Vježbaju timski rad.
- Razvijaju empatiju s ljudima koji su stradali u progonima te negativan stav prema kolektivizaciji krivnje.

Trajanje, pretpostavke, materijali

Predviđeno vrijeme trajanja radionice: 45 minuta

Potrebno predznanje:

Sudionici trebaju imati znanja o Narodnooslobodilačkoj borbi, Antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Jugoslavije, Zemaljskom antifašističkom vijeću narodnog oslobođenja Hrvatske.

Nastavna sredstva:

Osim papira i olovke svi materijali potrebni za odvijanje radionice nalaze se u priložima, a voditelj radionice treba ih samo umnožiti i pripremiti za rad. Najveći dio materijala je preuzet iz knjiga Vladimira Geigera *Nestanak Folksdojčera* (Zagreb, 1997), *Radni logor Valpovo 1945.-1946.* (Osijek, 1999) i *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje* (Osijek, 2002) koju je pripremio Vladimir Geiger.

Tijek radionice

1. U uvodnom dijelu radionice bi trebalo sve sudionike upoznati s ciljem radionice i objasniti im tko su Folksdojčeri.

Tko su Folksdojčeri?

Habsburški vladari su provodili plansku kolonizaciju Nijemaca u skladu s idejama fiziokratizma i kameralizma. Tako su htjeli napučiti nenastanjena područja te potaknuti razvoj poljoprivrede i obrta. Slomom Austro-ugarske monarhije nakon Prvog svjetskog rata i stvaranjem nove države – Jugoslavije, Nijemci su postali nacionalna manjina. U vrijeme Drugog svjetskog rata pripadnici njemačke nacionalne manjine su se podijelili, kao i mnogi drugi na prostoru Jugoslavije. Jedni su se stavili u službu okupatorskih vlasti, drugi su pristupili antifašističkom pokretu, a treći su samo pokušali preživljavati u nemirnim vremenima. Tako bi se na početku radionice mogao postaviti problem pojedinačne odgovornosti Folksdojčera tijekom rata i kolektivizacije krivnje nakon rata, o čemu bi trebalo porazgovarati na kraju radionice. Također je na početku radionice potrebno naglasiti kako je sudbina Nijemaca u drugoj Jugoslaviji samo jedan segment poratnog stradanja stanovništva jer su se na udaru novih vlasti našli i mnogi drugi stvarni i/ili potencijalni protivnici i neprijatelji novog režima, a sudbinu sličnu Nijemcima doživjeli su i Talijani.

2. Zatim bi sve sudionike trebalo podijeliti u tri grupe te svakoj grupi dati materijale i zadatke.

Prva grupa:

- Tekst o nacionalnom pitanju u svjetlu NOB-a (Prilog 4)
- Tekst Deklaracije ZAVNOH-a o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske (Prilog 2)
- Tekst o brojčanim pokazateljima stradanja Folksdojčera u Jugoslaviji (Prilog 1)
- Kartu područja u Jugoslaviji gdje su živjeli Folksdojčeri (Prilog 6)
- Kartu logora u kojima su stradali Folksdojčeri (Prilog 5)
- Službene dokumente AVNOJ-a i Ministarstva unutrašnjih poslova Federalne Države Hrvatske o konfiskaciji imovine i repatrijaciji Folksdojčera (Prilog 3, 14, 15)

Zadaci za 1. grupu

Narodnooslobodilačka borba se vodila pod parolama nacionalnog i socijalnog oslobođenja naroda u Jugoslaviji.

- 1.) Pokušajte na osnovu materijala koje ste dobili objasniti što je to trebalo značiti socijalno i nacionalno oslobođenje.
- 2.) Jesu li se zajamčena prava odnosila na sve? Objasnite.
- 3.) Raspravite unutar grupe o pitanju kolektivizacije krivnje.
- 4.) Pripremite kratko izlaganje u kojem ćete prikazati rad vaše grupe.

Druga grupa:

- Karta područja u Jugoslaviji gdje su živjeli Folksdojčeri (Prilog 6)
- Karta logora u kojima su stradali Folksdojčeri (Prilog 5)
- Tekst o brojčanim pokazateljima stradanja Folksdojčera u Jugoslaviji (Prilog 1)
- Slika protjerivanja Folksdojčera (Prilog 7)
- Službeni dokumenti AVNOJ-a i Ministarstva unutrašnjih poslova Federalne Države Hrvatske o konfiskaciji imovine i repatrijaciji Folsdojčera (Prilog 3, 14, 15)

Zadaci za 2. grupu

Na osnovu izvora pripremite se za intervju s Folksdojčerima koji su preživjeli logore i/ili deportaciju iz Jugoslavije. Pokušajte u razgovoru s njima saznati što više o njihovoj sudbini u Jugoslaviji nakon rata.

Treća grupa:

- Pismena svjedočanstva preživjelih Folksdojčera (Prilozi 8, 9, 10, 11, 12, 13).

Zadaci za 3. grupu

Pročitajte svjedočanstva Folksdojčera koji su preživjeli deportacije i logore u Jugoslaviji i pokušajte se pripremiti za intervju. Vas će, naime, intervjuirati povjesničar koji želi detaljnije saznati o "vašim" stradanjima. Pokušajte se pripremiti kako bi mogli odgovoriti na što više pitanja koja će vam postaviti o sudbini Folksdojčera ("vašoj" sudbini) u Jugoslaviji nakon rata.

3. Sudionici imaju na raspolaganju oko 20 minuta da se pripreme i riješe zadatke. Nakon što se grupe pripreme, prvo će svoje rezultate izložiti prva grupa, a potom bi uslijedio intervju između sudionika druge i treće grupe.
4. Na kraju bi trebalo provesti kratku evaluaciju radionice. Također bi bilo hvalevrijedno raspraviti o odnosu pojedinačne odgovornosti i kolektivizacije krivnje.

PRILOZI

PRILOG 1

*Stradanje njemačkog stanovništva u Jugoslaviji od strane
Titova režima u razdoblju od 1941. do 1948.*

Od oko **540 000** Nijemaca
koliko ih je živjelo u Jugoslaviji do 1941. godine,
oko **95 000**
se našlo u sklopu njemačkih, mađarskih i hrvatskih vojnih jedinica, a
oko **245 000** Nijemaca
je evakuirano u Njemačku prije nego što je Jugoslavija obnovljena pod Titovim
režimom. U razdoblju od listopada 1944. do travnja 1945. preostalih
oko **200 000** Nijemaca
našlo se pod kontrolom Titova režima.

Još od 1941. do 1944. je u napadima partizana na njemačka naselja okrutno ubi-
jeno oko **1500** civila. U razdoblju od listopada 1944. do lipnja 1945. okrutno je
streljano ili na neki drugi način ubijeno oko **9500** muškaraca i žena. Krajem 1944.
oko **8000** žena i **4000** muškaraca deportirano je u SSSR.

S iznimkom od oko 8000 ljudi, preostalih oko **170 000** etničkih njemačkih civila
(od djece do starijih osoba) je u razdoblju od 1945. do 1948. godine bilo otjerano
u logore. Oko **51 000** žena, djece i staraca podleglo je bolestima, gladi, drugim
nedaćama.

Od ukupno oko 64 000 žrtava u razdoblju od 1941. do 1948. oko 40 000 je
dokumentirano imenom i prezimenom.

(Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948., Die Station eines Volkmordes,
Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1998.; preveo Denis Detling)

PRILOG 2

Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske, donesena na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a

1.

Hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj potpuno su ravnopravni. Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život.

2.

Svi građani federalne države Hrvatske jednaki su i ravnopravni pred zakonom bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest.

3.

Žene uživaju sva prava jednako kao i muškarci.

4.

Svakom građaninu zajamčena je sigurnost ličnosti i imovine. Zajamčeno je pravo vlasništva i privatna inicijativa u gospodarskom životu.

5.

Svim građanima zajamčena je sloboda vjeroispovijesti i sloboda savjesti.

6.

Svim građanima zajamčena je sloboda govora, štampe, zbora, dogovora i sloboda udruživanja. Ova prava vrše građani u vrijeme rata u okviru narodno oslobodilačkog pokreta.

7.

Izbornopravo u demokratskoj Hrvatskoj vrše birači tajnim glasanjem na osnovi općeg, jednakog i neposrednog izbornog prava.

Pravobirati i biti biran u sva izborna tijela narodne vlasti ima svaki građanin i svaka građanka, koji navršio 18 godina života. Borci Narodno oslobodilačke vojske i partizanskih odreda imaju pravobirati i biti birani bez obzira na godine života.

Od načela neposrednog i tajnog glasanja može se po odluci Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske odstupati za vrijeme narodno oslobodilačkog rata.

Maloumna lica kao i lica, koja se ogriješe o interese narodno oslobodilačke borbe lišavaju se prava predviđenih u točki 6-oj i 7-oj ove Deklaracije.

8.

Dužnost je i čast svakog za oružje sposobnog građanina, bez razlike narodnosti i vjere, da kao vojnik Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda aktivno učestvuje u oslobodilačkom ratu.

Izdajstvo domovine, služba neprijatelju i špijunaža u korist neprijatelja kažnjava se smrću.

9.

U interesu osiguranja i učvršćenja demokratskog poretka i bratstva naroda Jugoslavije kao njihovih najvećih tekovina, u interesu osiguranja svih tekovina narodno oslobodilačke borbe, zabranjuju se i progone sve fašističke i profašističke organizacije i djelatnosti, jer su uperene protiv slobode, nezavisnosti i bratske zajednice naroda Jugoslavije.

10.

Svakom građaninu zajamčeno je pravo žalbe na rješenje organa vlasti, na način predviđen zakonom, ako se tim rješenjima smatra oštećen ili povrijeđen u pravu.

Svaki građanin ima pravo molbe i pritužbe na sve državne vlasti. Nitko ne može biti suđen bez prethodnog sudskog postupka.

11.

Narodna državna vlast brine se za uklanjanje nepismenosti i podizanje narodne kulture, te osigurava svim građanima besplatno prosvječivanje.

Topusko 9. svibnja 1944.

ZA
ZEMALJSKO ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE
NARODNOG OSLOBOĐENJA
HRVATSKE

Tajnik:
Dr Pavle Gregorić [v. r.]

Predsjednik:
Vladimir Nazor [v. r.]

(Narodne novine, službeni list Federalne Hrvatske, god. I., br. 2, Zagreb, 7. kolovoza 1945., str. 1. Izvor preuzet iz knjige: Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Pojić, Mate Rupiće (prii.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, Slavonski Brod, 2005, str. 33-34)

PRILOG 3

Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile.

Član 1.

Danom stupanja na snagu ove Odluke prelazi u državno vlasništvo:

– sva imovina Njemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalazi na teritoriju Jugoslavije

– sva imovina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država, a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije;

– sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, bez obzira na njihovo državljanstvo, i bez obzira na državljanstvo, imovina svake osobe koja je presudom građanskih ili vojnih sudova osuđena na gubitak imovine u korist države.

Imovina jugoslovenskih državljana pada u tom slučaju pod udar ove Odluke, bez obzira da li se nalazi u zemlji, ili inozemstvu. [...]

Član 3.

Pod imovinom u smislu ove Odluke imaju se smatrati nepokretna dobra, pokretna dobra i prava, kao zemljišni posjedi, kuće, namještaji, šume, rudarska prava, poduzeća sa svima postrojenjima i zalihama, papiri od vrijednosti, dragocjenosti, udjeli, dionice, društva, udruženja svake vrste, fondovi, prava uživanja, svakovrsna platežna sredstva, potraživanja, učestvovanja u radnjama i poduzecima, autorska prava, prava industrijskog vlasništva, kao i sva prava na naprijed pomenute predmete. [...]

Član 5.

Cilj postavljanja sve podržavljene ili sekvestrirane imovine pod udar i nadzor Državne uprave narodnih dobara jeste maksimalno iskorišćavanje te imovine za plansku proizvodnju radi što bržeg i što uspješnijeg dobivanja pobjede u oslobodilačkom ratu i za stvaranje uvjeta za uspješnu ekonomsku obnovu i izgradnju Jugoslavije kao cjeline i svih njenih federalnih jedinica [...]

Član 12.

Ova Odluka stupa na snagu danom obnarodovanja.

21 studenog 1944 godine Beograd

Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

Tajnik

Rodoljub Čolaković, s. r.

Pretsjednik

Dr. Ivan Ribar, s. r.

(Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije, god. 1, br. 2, Beograd, 6. veljače 1945, str. 13-14. Izvor preuzet iz knjige: Vladimir Geiger, *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje*, Osijek 2002, str. 56.)

PRILOG 4***Temeljni dokument za odluke AVNOJ-a bio je Titov članak
Nacionalno pitanje u svjetlosti NOB (prosinac 1942.):***

“Današnja narodno-oslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji nerazdvojno su vezani. Naša narodno-oslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna, kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, pored pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljnjem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ narodno-oslobodilačka borba – bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim općejugoslavenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, pored oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Šiptara, Muslimana itd. Kada narodno-oslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jest suština narodno-oslobodilačke borbe. (...)”

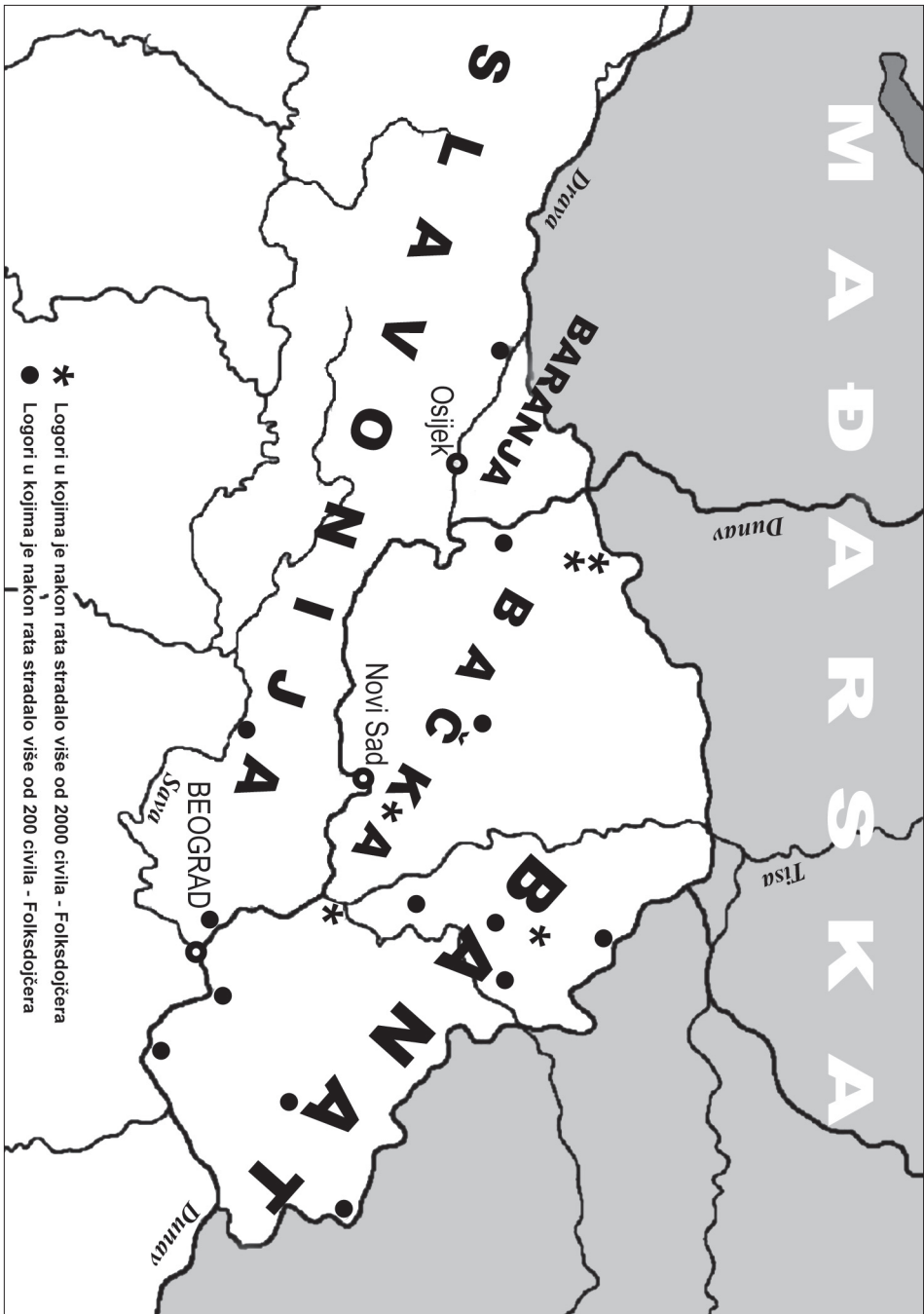
(Službeni list DFJ, 1/1945. Izvor preuzet iz knjige: Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999, str. 154)

Glavna odluka II. zasjedanja AVNOJ-a:

“... Da bi se ostvario princip suverenosti naroda Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala istinsku domovinu svih svojih naroda i da nikada više ne bi postala domenom bilo koje hegemonističke klike, Jugoslavija se izgrađuje i izgradit će se na federativnom principu, koji će osigurati punu ravnopravnost Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca, odnosno naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.”

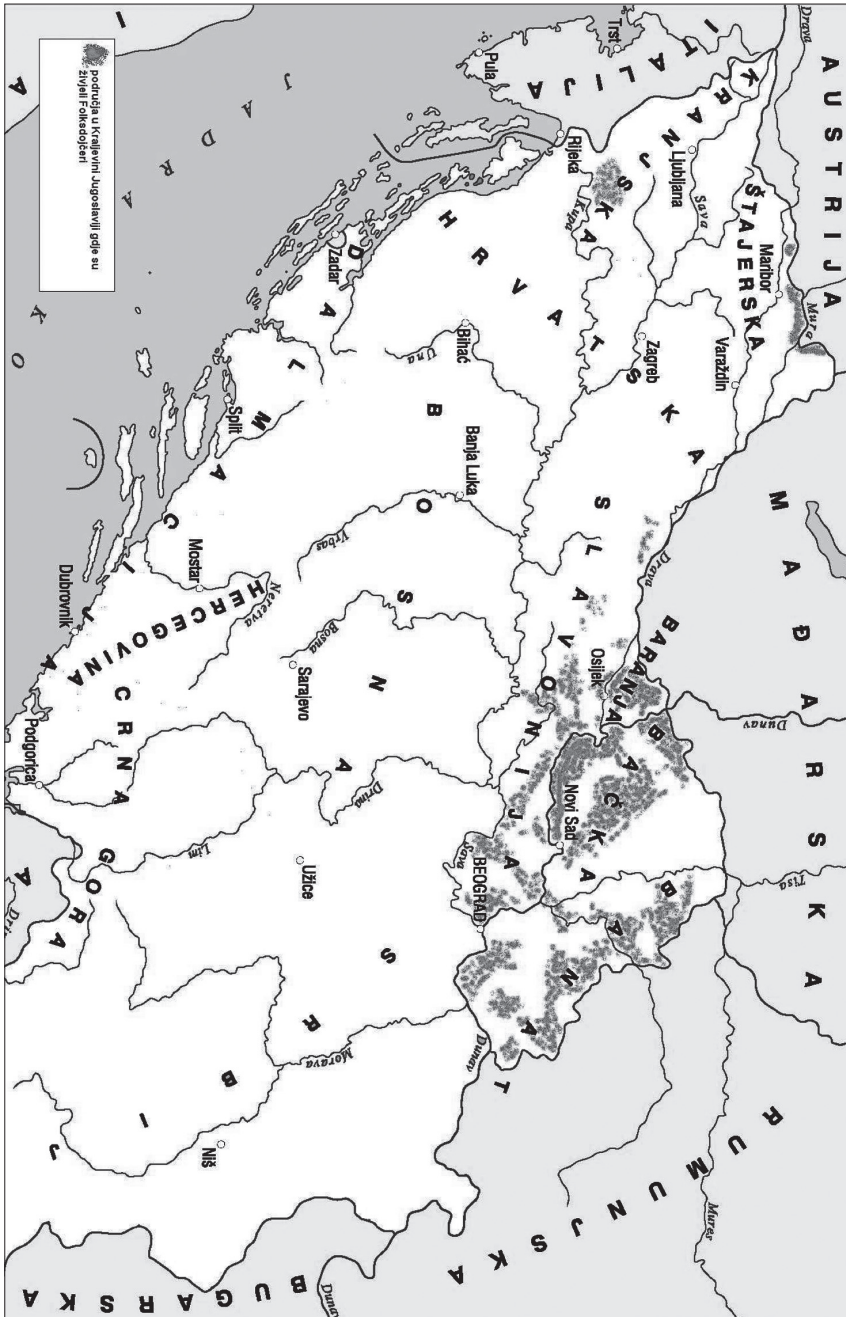
(Službeni list DFJ, 1/1945. Izvor preuzet iz knjige: Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999, str. 154)

PRILOG 5

Kartu izradio Denis Detling uz korištenje knjige *Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948., Die Station eines Völkermordes*, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1998.

PRILOG 6

Kartu izradio Denis Detling uz korištenje knjige Verbrechen an den Deutschen in Jugoslawien 1944-1948., *Die Station eines Volkermordes*, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, 1998.

PRILOG 7

Transport Folksdojčera protjeranih iz Jugoslavije u Austriju, ljeto 1945.

(Slika preuzeta iz knjige Vladimir Geiger, *Nestanak Folksdojčera*, Nova stvarnost, Zagreb, 1997.)

PRILOG 8

Svjedočanstvo Stefana Schwoba (1930.) iz Mrzovića kraj Đakova

[...] Mi smo živili u Mrzoviću pa smo 27.10.1944 izbjegli sa kolima preko Mađarske u Austriju. Kad su tamo došli Rusi oni su nam rekli, idite nazad u Jugoslaviju tamo sada ima dosta posla, poslije rata. Preko Podravine smo oko kraj svibnja 1945 god. došli posljedne kući. Od Narodnog Odbora je odmah došao oglas da je sva imovina od Švaba konfiscirana i da nemamo nikakvih državljanskih i ljudskih prava i da se pripremimo da će nas sutra u jutro odvesti u Djakovo, gdje je u starom mlinu naređen logor za sve Švabe iz Djakovštine. U tom logoru (Sammellager) su bili i vojni zarobljenici. Svaki dan je njih bilo manje, pošto su umiralo od gladi. Jednog dana smo saznali da ne smijemo piti vodu iz bunara, sve su nas tjeli otrovati od jedamput. Bili smo ovdje oko osam dana, išlo nam je "dobro" što nam je tetka moga oca Kostelac Theresia svaki dan nešto kuhala i donijela za jesti. Jednog dana su nas krenuli pješice iz Djakova za Josipovac kod Osijeka. Pokraj željezne pruge smo išli kad su stražari vidili da dijeca, stari i bolesni ne mogu da idu onda su stali na prugu i pucali i pucali su kao ljudi, pa su zaustavili teretni vlak. Strpali su nas u otvorene vagone tako smo došli do Osijeka. Josipovac bivše švapsko selo je bilo prepunjeno sa logorašima, onda su nas nakon dva dana otpremili u logor Valpovo. Ovdje je bilo jako loše, dobivali smo za jesti: čorbu od graška, krompira ili graha jako malo je toga bilo u čorbi. Dobili smo i malo kukuruznog i ječmenog kruha. Kuhalo se sve bez masti i soli. U jutro smo dobili čaj od hrastove kore bez šećera, zbog proljeva. Vode smo samo malo dobili po osobi, i to samo u jutro jedan sat i na večer jedan sat. Ja sam bio ovdje jako bolestan dobio sam desinteriju pa sam jako oslabio. U baraki je bilo mnogo gamadi, uši, buha i još više stjenka, a ležali smo na golim daskama. Moj je otac više puta bio kod seljaka na radu, dobio je za jesti, pa je i nama mogao sasvim malo donijeti i to je morao u reklji sakriti. Seljaci su morali dnevno logoru nešto platiti. Oko 3 000 je umrlo u tom logoru samo na tifus. Kad se je tifus i u Valpovu, iznad logora proširio, onda su logor zatvorili, logoraše su na druge logore podijelili. Mi cijela familija: otac, majka, ja i brat i dvije sestre jedna šest a druga dvije godine stara, došli smo na rad na jednu ciglanu u Donji Miholjac. Bio sam tada četrnajst i pol godina star, pa sam morao kao i odrasli raditi. Još sam bio jako slab od bolesti iz Valpova, tako smo mi imali u familiji tri radnika i troje djece. Hrana je bila nešto bolja već u Valpovu imali smo soli i vrlo dobru vodu za piti. Išli smo u Donjem Miholjcu od kuće do kuće prositi. Glad nas je tjerao. U nekim kućama smo nešto dobili, mljeko za djecu nam je bilo najvažnije ali je bilo i takvih koji su nas sa štapom iztjerali iz kuće i avlije. To je bilo u ljetu pa smo se mogli oprati i kupati u ciglanskim rupama u čistoj vodi, tako smo se mogli i osloboditi od gamadi. Bilo nas je šest familija logoraša, starije žene su za sve kuhali na malu djecu pazili a drugi svi su morali raditi. Najbolje je bilo što oko nas nije bilo žice i stražara. [...] Oko sredine kolovoza opet nazad preko Valpova pješke u logor Krndiju. [...]

(Pismeni iskaz /pismo Stefana Schtvoba iz Dietenheima, Njemačka od 15. prosinca 1996. V. Geigeru, preuzeto iz knjige *Radni logor Valpovo 1945.-1946.*, Osijek, 1999.)

[...] Kad smo mi iz Doljnog Miholca došli nazad u Valpovo, logor je bio skoro sasvim prazan. Sa željeznicom su sve logoraše otpremili za Njemačku, pa nam je bilo jako žao što mi nismo bili ovdje. Još dok smo bili u Valpovu, su došli opet svi nazad, jer ih Austria nije propustila preko granice. Istim danom je umrlo preko dvadeset malih djece. Djecu se nije moglo odmah sahraniti, pošto nije bilo dosta sanduka. Njihove majke nisu smile više ići u tu baraku gdje su mrtva djeca ležala a molili su da se djecu lijepo u sanduk legnu, liješeva nije bilo. Upravitelj logora je uvijek kroz logor samo sa konjem projašio, bojao se od bolesti i tifusa. Pitao je moju majku Magdalena Schwob, dali su ta sva djeca mrtva, ona je kazala, sigurno, jer onda nebi tako mirno u krugu ležali. [...] Upravitelj logora Valpova je nakon toliko umrlih djece na jedamput dozvolio ženama da idu prositi u okolini mlijeko za djecu. Prosim! Gdje je bila narodna vlast? Sjećam se dobro logora Valpovo sve prostorije su bile drvene barake, jeli smo od duda lišće, a pušaći su pušili suho lišće. Ako je netko išo ispod vremena po vodu, taj je bio strogo kažnjavan, povezali su ga pokraj bunara za banderu, dobio je štap na podbradak i grlo i tako je morao preko dva sata gledati u sunce. [...]

(Pismeni iskaz/pismo Stefana Schtvoba od 8. svibnja 1997. V. Geigeru, preuzeto iz knjige *Radni logor Valpovo 1945.-1946.*, Osijek, 1999.)

PRILOG 9

Svjedočanstvo Elizabete König rod. Reitz (1921) iz Osijeka

Elizabeta Konig (Reitz), rođ. 11.10.1921. god. u Osijeku, zajedno sa majkom Anom Reitz (1892.) i ocem Andrijom Reitz (1885), te kćerkom Ernom Konig rođ. 18.01.1943. odvedeni smo od kuće, u Divaltovoj ulici 153 u Osijeku, 10.05.1945. god., prvo u Gradski vrt, gdje se skupilo još puno naših susjeda i poznanika. Navečer smo vlakom odveženi u Josipovac, gdje smo proveli oko 3 mjeseca, u Omladinskim barakama, na goloj zemlji. Sa sobom nismo smjeli ništa ponijeti, osim odjeće na nama. U to vrijeme su bili organizirani transporti za Njemačku, no mi nismo htjeli ići, jer smo ovdje rođeni i nadali smo se vratiti kući, jer ništa nismo skrivili. Nakon par dana odvedeni smo u logor u Valpovo. Nakon nekog vremena, ponovno je išao transport za Njemačku. Ovaj puta smo se morali ukrcati u vlak. Vozili su nas u stočnim vagonima, krcatim ljudima, već iscrpljenima i bolesnima, do austrijske granice. Tu nas nisu htjeli propustiti, nego su nas vratili natrag preko Velike Pisanice, logora Šipovac do Krndije. Tu je bilo sve porušeno, pa smo proveli oko 3 tjedna, pod vedrim nebom. Od Krndije smo pješice tjerani, pod stražom, do logora Valpovo. Morali smo ići na rad, najčešće na istovar trupaca u Belišće. I to je bilo bolje nego ostati u logoru, gdje su vladale bolesti, tifus, dizenterija, uši i stjenke. Ponekad bi nam mještani davali hranu. Nakon nekog vremena počela sam raditi u domu za djecu, koja su u ratu ostala bez roditelja, a bio je smješten u Valpovačkom dvorcu. Iz logora sam otpuštena 29.04.1946., a u domu sam ostala raditi do 1948. god. Tu je i kćerka bila samnom, bila je dobra hrana, dobili smo i odjeću što je slala tzv. UNRA. Moji roditelji su otpušteni 06.05.1946., vratili su se u Osijek, uz pomoć dobrih ljudi, ponovno se uključili u život.[...]

(Pismeni iskaz Elizabete König iz Osijeka od 28. siječnja 1999. Administrativnoj komisiji Vlade RH, preuzeto iz knjige *Radni logor Valpovo 1945.-1946.*, Osijek, 1999.)

PRILOG 10

Svjedočanstvo Franciske Bušljeta rod. Polcer (1924.) iz Brčkog

[...] Naša obiteljska tragedija počela je 29. travnja 1945. - i to u 2 sata u noći. Došli su nam naoružani mladići da moramo snjima na nekakvo saslušanje. Uvjeravali su nas i kao tješili, da nas poznaju i da nam se neće ništa loše dogoditi. Odveli su nas u jedan privatni stan u kojem je bila vojna komanda grada Brčkog. Tu smo zatekli već dosta obitelji sa njemačkim prezimenima. Kod saslušanja je naš pok. tata pokazao da ima jugoslavensku domovnicu. Objasnio je, da je došao za vrijeme aneksije Bosne, i to još od Austrougarskih vlasti kao državni službenik. [...] Naša pok. mama i nas tri sestre smo kao Hrvatice odgajane u vjerskom duhu [...]. Nismo bile u nikakvim političkim organizacijama. Navodno je netko za nas intervenirao, da nas se pusti. Međutim je naš stan već zauzela jedna "dobra susjeda", pa su vjerojatno radi toga odustali. Drugi dan ujutro su nas postrojili za pokret, a dogodila se odmah tragedija. Jedna gospoda - inače magistra u apoteci popila je cijankalij i srušila se pred nama mrtva. Zatim se nastavlja naš "križni put". Pješačili smo po slavonskim selima Bošnjaci, Županja, Štitar, Babina Greda, Piškorevci do Osijeka i to uz pratnju partizanskih vojnika i jednog dočasnika (koji je bio Makedonac i u povjerenju je našem tati rekao, da mu je neugodno, što su ga odredili za tu dužnost). U Osijek smo došli nakon 11 dana pješčenja. Tu smo odmah primjetili, da tjeraju iz stanova i kuća Folksdojčere, ali još nismo bili svjesni, što nam se svima sprema. Smjestili su nas u logor "Josipovac" i to u barake, a cijeli taj kompleks je bio okružen bodljikavom žicom. [...] U logoru "Josipovac" smo bili odvojeni od tate. Nakon izvjesnog vremena određeni smo na rad, i to koji smo bili mlađi. Mama se dobrovoljno javila, jer se nije htjela odvajati od nas. Radili smo na Fajferovom imanju "Ovčara". Morali smo okopavati šećernu repu, a spavali smo u štalama. Inače hrana u logoru, kao i na tom imanju bila je ispod svakog ljudskog dostojanstva. [...] Nakon završenih poljskih radova, vraćaju nas u logor "Josipovac", gdje nas je tata željno očekivao. Tu nismo dugo ostali, jer je odlučeno, da nas sa Folksdojčerima šalju za Njemačku. Putovali smo željeznicom i to u vagonima za stoku. Na granici za Austriju smo dosta dugo čekali. Primjetila sam na tatinom licu tračak nade, da se eto vraća u svoju domovinu, pa kako nam bude. [...] Međutim, vraćaju nas natrag. Njemačka i Austrija su već primile dosta prognanih Folksdojčera, pa nas nisu imali mogućnosti gdje smjestiti. [...] Dolazimo u logor "Valpovo" gdje smo opet odvojeni od tate. Barake su bile prepune logoraša, da za nas i nije bilo mjesta. Spavali smo na poljani tj. na travi. Imali smo jastuke i deke, što su nam prijatelji, još pri odlasku doneli, pa nam je dobro koristilo. Osim toga zbog vrlo loših higijenskih uslova u barakama je bilo puno ušiju. Tako smo se barem od toga spasili. Neznam niti kako su nas hranili, ali se dobro sjećam da smo bili gladni. [...] Kada smo ponovo došli u logor "Valpovo" doznali smo, da je za nas stigla i otpusnica iz logora, ali ne i za našeg tatu. Odlazimo 15. kolovoza 1945. g. tj. na dan Velike Gospe. Tata nas je ispratio tužnim pogledom kojeg nikada neću zaboraviti. [...] Tata je s ostalim logorašima premješten u logor "Krndija" gdje je i umro 4. veljače 1946. g. [...]

(Pismeni iskaz/pismo Franciske Bušljeta iz Zagreba 1995. V. Geigeru, preuzeto iz knjige *Radni logor Valpovo 1945.-1946.*, Osijek, 1999)

PRILOG 11

Svjedočanstvo Paule Kotnik (1927.) iz Osijeka

[...] Pred našim očima vagoni su bili zapečaćeni i krenuli u nepoznato, govorilo se za Rusiju (Rostov). Kasnije se čulo da je većina logoraša pomrla od gladi, žeđi i vrućine. Neki su se kasnije navodno javili iz Njemačke. Oni koji nisu bili transportirani, a među njima moj otac, majka i ja, ostali smo u Josipovcu još nekoliko dana. Zatim je krenula nepregledna kolona nevinih ljudi, civila, na svoj "križni put" iz Josipovca prema Valpovu u drugi logor. Pješaćili smo cijeli dan po prašnjavome seoskom putu, bez hrane, vode i odmora. Bila je velika vrućina, sunce je peklo. Kolonu su tjerali naoružani partizani na konjima vitlajući bičevima. Slabije osobe, uglavnom starci, od iznemoglosti su padali, a nitko im nije smio pomoći. Moralo se ići dalje, a iza nas se čula pucnjava. I moja majka je pala, na što sam se i ja zaustavila i kleknula kraj nje. Partizan na konju, visok, crn, u dobro skrojenoj odjeći (činove ne znam!), grubo mi je zapovjedio, igrajući se pištoljem, da krenem dalje. Konjem nam se približio toliko kao da će nas zgaziti. Nakon što sam mu odgovorila da mi je to majka, te neka i mene ubije, odjahao je dalje i nekoga iz kolone udario bičem. [...] Logor Valpovo bio je veći i jače osiguran gustom bodljikavom žicom. U središtu logorskoga kruga nalazio se drveni izvidnički toranj s reflektorom. Na jednoj strani kruga poredane su barake u nekoliko redova, a na drugoj je strani bila zgrada za partizane. U toj zgradi se nalazila i tzv. ambulanta. Baraka, u kojoj smo spavale, bila je duga oko 20 metara s jednim ležajem od dasaka po cijeloj dužini, tako isto i na katu. Za jednu osobu je bilo prostora oko 50 cm. Ovdje u Valpovu je bilo više stražara, nego u Josipovcu, a imali su i pse. Stražari su bili vrlo grubi i surovi. Bilo je i žena - partizanki, koje su svojim ponašanjem izazivale još veći strah. Često su se kao bez svijesti rušile na zemlju, vikale besramne i gnjusne kletve, popraćene grčevitim traženjem da se napiju ustaške krvi, da grizu grkljane i tome slične krvoločnosti. Barake su bile pune stjenica i ušiju. Higijenski uvjeti našeg života bili su nikakvi. Prali smo se svi na jednoj slavini u logorskome krugu, a s te se slavine uzimala i voda za piće. Hrana je bila oskudna, dva obroka dnevno po kakvoći posve neprimjerena ljudskoj prehrani. Na hranu se čekalo u redu s aluminijskom posudicom i žlicom pred "kazanom". Po kiši smo jeli stojeći ili na travi u logorskome krugu. Posjeti su bile ponekad dopušteni, ovisno o raspoloženju uprave i stražara. Posjetitelji nisu ulazili u logor, nego se razgovaralo kroz bodljikavu žicu, u stražarevoj nazočnosti. Nekad bi stražar dopustio samo viđenje, a ponekad smo smili primiti donesenu hranu, higijenski pribor ili kakav odjevni predmet. Često su posjetitelji doneseno morali odnijeti natrag, a kako smo mi bili jako gladni, plakalo se s obje strane bodljikave žice. Prilikom jednog posjeta moja sestra nam je priobćila da je brat uhićen i da se nalazi u osječkom zatvoru. Odmah po dolasku u logor, razdvojili su muške od ženskih članova obitelji. S mojim ocem u baraki je spavao logoraš, po zanimanju liječnik, dr. Schmidt, kojega su zaposlili u logorskoj ambulanti. To je bio gospodin star oko 50 godina ili više, niskog rasta, debeljuškast, prosijed, imao je brkove. Dr. Schmidt je povjerio mom ocu da će tražiti pomoćnicu u ambulanti, te savjetovao da se javim, kako bi me makar po danu mogao zaštititi od silovanja i drugih tortura, za koje je znao da se događaju. Logoraše su zatvarali u podrume i tamo ih tukli. Javna kazna je bila

privezivanje za "stup srama". Na nekoliko postavljenih stupova u logorskom krugu vezivali su "neposlušne logoraše" i ostavili ih vezane bez hrane i vode na suncu cijeli dan. Po danu se nisam odvajala od toga plemenitog liječnika. Noć je bila opasna jer su stražari noću obilazili barake, baterijom osvjetljavali lica i na taj način izabirali žrtvu za "noćno preslušavanje". Ja sam spavala između majke i gospođe Korskv. To je bila majka i danas živoga hrvatskog emigranta, dr. Ive Korskog. Obje su mi lice pokrivala maramom i zaklanjale me svojim sijedim glavama. U logoru je svakodnevno umiralo pet do sedam ljudi od tifusa i dizenterije. Mrtvace su iznosili logoraši pod nadzorom stražara. Jedno je vrijeme i moj otac bio među onima, koji su iznosili mrtvace. Nikad mi nije htio pripovijedati gdje su pokopani, ali iz toga što bi se vraćali za sat - dva, zaključujem da su pokopani relativno blizu Valpova. Razumije se, da Crveni križ ili kakva druga humanitarna organizacija nije nikad posjetila logor. [...] Nakon stanovitog vremena, skupinu od oko petnaest logoraša, među kojima bijasmo i moji roditelji i ja, odveli su na neko opljačkano i spaljeno poljodjelsko imanje, zvano Hrastovac. To je bilo negdje u blizini Valpova, ali ne znam točno gdje. U jednoj velikoj stambenoj zgradi, kojoj se nismo smjeli približiti, spavali su stražari, dok smo mi logoraši spavali u jednoj štali, čije su prozore po noći zatvarali izvana. Hranu nismo uobće dobivali, nego su nam rekli da se hranimo onim što nađemo. Tako smo preživljavali od ostataka gnjilih krumpira, ili od sirovih klasova žita, koje bi otac kriomice uspio odtrgnuti tijekom rada u polju. Majka, koja je na početku kalvarije imala možda 85 kilograma, spala je na kojih četrdesetak. Ni mi nismo bolje izgledali. Negdje nakon tri - četiri tjedna vratili su nas opet u Valpovo. Krajem rujna 1945. u logor je došla nova "komisija". Na čelu joj je bio član OZN-e Moco Bunjevac, te neki Tepeš (ili Tepavac?) iz gradskog NOO-a. Razporedili su nas u skupine po nekom, nama nepoznatom ključu. Moji roditelji i ja određeni smo za zatvor Obćinskog suda u Osijeku. Tamo se već nalazio moj brat. Majka i ja, s još dvadsetak robijašica, bile smo smještene u prostoriji dugoj četiri metra, a širokoj isto toliko. Nikad nas nisu izpitivali. Tek, uvečer 23. prosinca 1945. dobili smo od-pusnice, datirane s 12. prosinca. Otac je pak, osuđen na tri godine robije i osam godina gubitka građanskih prava, te konfiskaciju cjelokupne imovine. [...]

(Paula Kotnik, Sjećanje na logorske dane II., *Politički zatvorenik*, god. VIII., br. 80, Zagreb, studeni 1998., str. 41, preuzeto iz knjige Radni logor Valpovo 1945.-1946., Osijek, 1999.)

PRILOG 12***Svjedočanstvo Rozine Petrović rođ. Holstein (1927.) iz Retfale***

[...] Rodjena sam 26. siječnja 1927 u Retfali kod Osijeka ondašnja Strosmajerova ulica br. 87 od oca Antuna Holstein i majke Rože Holstein rodjene Valter. Imala sam 4 brata koji su za vrijeme drugog svjetskog rata služili u njemačkoj vojsci. Najmlađi Martin je poginuo 1943 na ruskom frontu. Koncem travnja 1945 ja i moja stara majka isterane smo iz naše kuće bez ičega samo što je bilo na nama na brutalan način i sa većom grupom retfalčana sa njemačkim prezimenima takodjer istjerani iz svojih kuća i pod vojnim stražom pješke sprovedeni na pustaru "Orlovnjak" nedaleko od Osijeka. Tamo smo moja stara majka i ja morali pod stražom vojnika raditi teške poljoprivredne radove. Poslije nekog vremena smo prebačene u sabirni logor Valpovo. U Valpovu smo takodjer morali raditi po poljima teške radove uza stalna maltretiranja uz nikakvu hranu, polugoli, polubosi. U istom logoru prebolili smo tifus. Jednom riječju uvjeti su bili strašni koje posljedice sva do danas podnosim. Prvog svibnja 1946 puštene smo iz logora. Tada su svi zatečeni logoraši pušteni van na milost i nemilost.

(Pismeni iskaz Rozine Petrović iz Osijeka od 29. siječnja 1999. Administrativnoj komisiji Vlade RH, preuzeto iz knjige *Radni logor Valpovo 1945.-1946.*, Osijek, 1999.)

PRILOG 13

Franjo Tein (1924.) iz Šaga kraj Valpova:

[...] Uhapšen sam bez ikakvog objašnjenja, a kamoli neke pismene optužnice jednostavno su mi prilikom hapšenja rekli da sam fašistički petokolonaš i najprije su me odveli u logor Trnava, gdje sam kratko bio zatočen u magazinu grofa Normana, bilo nas je oko 300 tu su nas zadržali 15-20 dana. Nakon toga su nas 21.05.1945. prebacili u logor Valpovo. Istovremeno su i mog pokojnog oca odveli u Osijek u tadašnji Union gdje su također bili zatočeni ljudi njemačkog podrijetla. Kuća nam je bila zapečaćena. U Valpovačkom logoru je bilo ljudi iz svih krajeva bivše države, sjećam se da je bilo dosta Nijemaca iz Srijema, iz mog sela Saga u logoru su bili zatočeni obitelji Šofhauzer, Mandl, Lać, Helembart... bilo je još dosta ljudi iz Valpova, Osijeka, Donjeg Miholjca itd. koji su bili Njemačkog podrijetla, ali se više ne sjećam njihovih imena. Život u logoru bio je jako težak, bili smo svakodnevno izloženi šikaniranju i batinjanju od strane stražara, koji su bili naoružani puškama ili pištoljima, a imali su i drvene batine s kojima su nas premlaćivali. Zapojednik logora je bio Relja Prekodravac, kojega nisam poznavao, komesar je bio Branko Štimac iz Viljeva njega sam osobno poznavao bio je šnajder po zanimanju, ali ni on mi nije ni jednom rječju objasnio zašto sam u logoru. Hrana je bila užasna i uz to neredovita znalo se događati da po dan-dva ne dobijemo ništa za obrok a hrana koju smo dobijali sastojala se od neke kukuruzne kaše i kuhanog krompira u ljusci. Higijenski uvjeti su bili jako loši, vladao je tifus od kojega je dosta logoraša skončalo svoj život. Prekodravac nas je još i iznajmljivao kao radnu snagu, građanima Valpova i okolice i za to uzimao novčanu naknadu. Bili smo u tretmanu robova jer nas je mogao unajmiti tko je god poželio i za bilo kakav posao, samo je za to morao platiti određeni novčani iznos Prekodravcu. Ja sam imao sreće u par navrata, pa su me unajmili i zato također platili očevi prijatelji, koji su poznavali mog pokojnog oca, bili su to gospoda Bračevac i Ugraj, oni su bili korektni prema meni tako da sam se tih par dana mogao opustiti od svakodnevne logorske torture. Mi logoraši smo međusobno malo komunicirali, jer za bilo kakvo grupisanje i pričanje slijedilo je batinjanje od strane stražara. Stalno smo bili napeti i u strahu. Sjećam se da su u logoru bili zatočeni i braća Cigler iz Osiječkog kvarta Retfala. Jedan od njih je pokušao bijeg iz logora, nažalost bio je uhvaćen i odmah po kratkom postupku strijeljan, bez ikakvog suda. Tog dana su nas natjerali na logorsku žicu i morali smo gledati egzekuciju strijeljanjem nad nesretnim Ciglerom. Kada su obavili svoj prljavi posao Prekodravac nam je kratko rekao da će tako svaki od nas proći ako pokušamo bijeg iz logora. Noću su nas odvodili u baraku gdje je bio Prekodravac tu su nas ispitivali i optuživali uglavnom za petkolonaštvo sa fašizmom, te su nas premlaćivali. U nekoliko navrata sam primjetio da su noću negdje oko 2-3 sata u logor dolazila plato kola na koja su stavljali mrtve logoraše, gdje su ih odvozili i pokopavali nažalost neznam. Ni dan danas ne znam kako sam izašao iz logora, odnosno ko se zauzeo za mene da me oslobodi, uglavnom zahvalan sam dragom Bogu što sam preživio [...]

(Pismeni iskaz/ pismo Franje Teina iz Osijeka od 15. rujna 1998. V. Geigeru, preuzeto iz knjige *Radni logor Valpovo 1945.-1946.*, Osijek, 1999.)

Prilog 14***Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Federalne Države Hrvatske u Zagrebu izvješćuje (7. srpnja 1945.) upravne odjele oblasnih, okružnih i gradskih narodnih odbora o postupku repatrijacije (iseljavanja / protjerivanja) Folksdojčera***

ZEMALJSKA KOMISIJA ZA REPATRIJACIJU NJEMACA PRI MINISTARSTVU UNUTRAŠNJIH POSLOVA FEDERATIVNE DRŽAVE HRVATSKE

Zagreb 7. VII. 1945.

[...]

“Vlada Jugoslavije stoji na stanovištu da sve Njemce koji se nalaze u okviru granice Jugoslavije raseli i uputi u Njemačku, čim se zato otvore povoljni tehnički uslovi.- Mi na ovo imamo pravo iz slijedećih razloga:

1. Što su Njemci, koji se danas nalaze u Jugoslaviji kolonizirani od strane Njemačkih osvajača na zemljište koje je pripadalo Jugoslavenima.-
2. Što su Njemci njemačke manjine od dana naseljavanja u našu zemlju, a sve do danas radili protiv interesa naroda Jugoslavije, stavljajući se u službu Njemačkih imperijalista. To se naročito ispoljilo u toku ovoga rata, kada su oni sa svim sredstvima aktivno angažovali se u borbi protiv naše vojske i Narodno-oslobodilačkog pokreta uopće.-
3. Što su njemačke manjine u Jugoslaviji u toku ovoga rata počinile toliko zla narodima Jugoslavije, da bi njihovo daljnje zadržavanje u okvirima granice Jugoslavije smetalo sređivanju i izgradnji naše državne zajednice.

Na osnovu iznošenog u obzir za iseljavanje dolaze svi Njemci i Njemice po slijedećem kriteriju:

1. Kome je materinski jezik njemački (potječe iz braka Njemca ili Njemice).-
2. Tko potiče iz braka u kome je otac Njemač-

Od ovoga se izuzimaju:

1. Tko je aktivno pomagao narodno-oslobodilačku borbu (ostaje zajedno sa svojom užom porodicom-djeca otac i majka).-

Pod nazivom aktivno podrazumjeva se sledeće:

- a) Koji su učestvovali kao partizani ili vojnici u narodno-oslobodilačkoj vojsci ili su radili aktivno u Narodno-oslobodilačkom pokretu.-
- b) Koji su bili prije rata asimilirani kao Hrvati, Slovenci ili Srbi, a za vrijeme rata nisu pristupili Kulturbundu niti istupili kao članovi njemačke narodne grupe.

- c) Koji su pod okupacijom odbili da se na zahtjev okupatorskih ili kvislinških vlasti deklariraju kao pristalice njemačke narodnosne grupe.-
2. Njemice udane za Jugoslavenke sa djecom.-
3. Djeca do uključivo 16 godina iz braka Jugoslavenke sa Njemcem, u koliko se takova Jugoslavenka odluči da ostane u zemlji i napusti muža Njemca. Ženi Jugoslavenki udatoj za Njemca ostaje slobodno da bira da li će poći sa mužem ili će ostati u zemlji sa djecom do 16 godina. U koliko se radi o ženskom bračnom partneru nejugoslavenske narodnosti takva je žena dužna da slijedi muža Njemca.-
4. Ona lica koja nedvojbeno dokažu da su austrijski državljani ili austrijske narodnosti nemaju se seliti. Pri tome treba budno paziti da se kao takovi ne iskažu lica njemačkog državljanstva ili narodnosti. Ovo se odnosi na ona lica koja su se ogriješila kao i pripadnici Njemačke odnosno Njemci, jer u tom slučaju za njih važi isti kriterij repatriacije. Ako su Austrijanci bili u Kulturbundu dužni su se iseliti.

U svrhu rapatriacije Njemaca sa strane nadležnih Ministarstava obrazovana je Zemaljska komisija pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, koja je dužna da organizira i rukovodi, nadzire i dr. rad oko repatriacije Njemaca [...]

(Preuzeto iz knjige Vladimir Geiger, *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje*, Osijek, 2002.)

PRILOG 15

Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutrašnjih poslova Federalne Države Hrvatske u Zagrebu izvješćuje (7. srpnja 1945.) upravne odjele oblasnih, okružnih i gradskih narodnih odbora o postupku repatrijacije (iseljavanja/protjerivanja) Folksdojčera

Odmah po prijemu ovih direktiva najhitnije (bilo kurirom ili depešom) dostaviti ovoj komisiji ukupan broj lica za iseljenje te gdje su sada smješteni u logore. Ovo nam je žurno potrebno kako bi imali pregled i poduzeli daljnje. potrebne mjere.-

Oblasnim odnosno Okružnim komisijama prepušta se upotreba radne snage iseljenika dok se nalaze u logorima.-

Sve ove poslove savjesno i odmah izvršiti, jer će odmah iza toga uslijediti transportovanje iseljenika sa cijele teritorije Hrvatske u Njemačku.

[...]

SMRT FAŠIZMU SLOBODA NARODU!

Za zemaljsku komisiju: P. Muller v.r.

(Izvor preuzet iz knjige: Vladimir Geiger, *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje*, Osijek, 2002.)